

ПРОБЛЕМИ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

УДК 94(477):[327]

Євгеній Бевзюк

д-р. іст. наук, доц.

Ужгородський національний університет

88000, Україна, Ужгород, пл. Народна, 3

E-mail: evbevzuk@gmail.com

ІНТЕГРАЦІЙНА ІДЕЯ НА СЛОВ'ЯНСКОМУ КОНГРЕСІ В ПРАЗІ 1848 РОКУ

У статті аналізується ідея австрославізму. Концептуального проєкту, що був спрямований на інтеграцію народів Центрально-Східної Європи. У результаті дослідження доведено, що в 30-х–40-х рр. XIX ст. соціально строкаті та амбівалентні етнічні еліти енергійно й темпераментно спрямовували свій інтелект у площину теоретичних пошуків рамок своєї ідентичності. Отже, будь-який публічний захід ставав таким собі інтелектуальним майданчиком для апробації різних ідей. Тому певною реакцією на «пришестя» до Європи націоналізму була організація Слов'янського конгресу. Конгрес варто розглядати не як масштабне європейське явище, а як одну зі складових у загальному ланцюгу зростаючого європейського націоналізму. На слов'янському зібранні чехи виступили з ідеєю федералістського австрославізму. Досить часто сама ця ідея оцінювалася переважно як містечковий, регіональний слов'яно-австрійський проєкт. Таку оцінку варто вважати децю неповною. Матеріали конгресу підтверджують, що ідею австрославізму варто вважати далекоглядним підходом до визначення майбутньої долі об'єднаної Європи. Лише сьогодні європейська спільнота може зрозуміти, що у федералізмі був закладений новий ідейний зміст емансипації монархії — здійснення наднаціональної побудови держави, яка в перспективі могла би стати моделлю загальноєвропейського значення.

Ключові слова: інтеграція, нація, Австрія, австрославізм, чехи, словаки, ідея, ідеологія, революція, зовнішня політика, імперія, слов'яни, національна політика, «єдина Європа».

Evgen Bevzyuk

Doctor of History, Associate Professor

Uzhhorod National University

3, Narodna Square, Uzhhorod, 88000, Ukraine

E-mail: evbevzyuk@gmail.com

INTEGRATION IDEA AT THE PRAGUE SLAVIC CONGRESS OF 1848

It is a historical fact that the objective conditions for the successful practical implementation of the idea of regional European integration first emerged in Central and Eastern Europe. However, the theoretical basis and first practical attempts to uptake the ideas of European states unity have deep historical roots, which should be taken into account in the study of modern European integration processes. Each of the European actors (Germans, Austrians, Czechs, Slovaks) has a unique historical experience of regional and continental policies formation and implementation.

The first half of the 19th century was marked by the beginning of the active national self-determination process of the peoples of Central and Southeast Europe. At this stage of history traditions were being destroyed, nations began to emerge, and Slavic politicians worked on the content of their national projects. And the final result of many politicians' plans of the Austrian Empire was the construction of national states. In any case, the national ideologists' positive attitude towards the idea of a civilized cultural unity of the peoples of Europe remained unchanged. It was on its basis that the keystone of national ideologies was built. Accordingly, the aim of the article has been to study the idea of Austro-Slavism as the theoretical project of integration of the peoples of Central and Eastern Europe.

The research has proved that in the 1830's and 1840's ethnic European elites directed their intelligence towards the formation of their national and cultural framework. Therefore the organization of the Slavic Congress in 1848 became a reaction to the national processes in Europe. The Congress should be considered as one of the links in the overall chain of growing European nationalism. At the Slavic Assembly the Czechs put forward the idea of federalist Austro-Slavism.

The idea itself was quite often valued mainly as a small, regional Slavic-Austrian project. Such an assessment should be considered as somewhat incomplete. The materials of the Congress confirm that the idea of Austro-Slavism should be considered as a promising concept in terms of determining the future of the united Europe. European Thought, as part of a comprehensive idea of the unity of European civilization, gradually became a spiritual

tradition that passed from generation to generation of the Slavic politicians. The basis for numerous projects of the "United Europe" was laid. Only today the European community can understand that a new ideological content of the emancipation of the monarchy was laid in the federalist approach — the implementation of a supranational construction of a state that in the long run could be a model of Pan-European significance.

Keywords: *integration, European integration, nation, Austro-Slavism, Austria, Czechs, Slovaks, idea, ideology, revolution, foreign policy, empire, Slavs, national policy, "United Europe".*

Поширення національно-революційних настроїв налаштовувало активні патріотичні сили західних слов'ян на об'єднання політичних зусиль та встановлення спільних контактів заради координації своїх дій. Таким чином, навесні 1848 р. виникає ідея проведення міжслов'янського політичного заходу — Слов'янського конгресу. Основною причиною організації заходу, на думку кількох поколінь дослідників (І. Удальцов, Г. Мельников, Д. Рапант, В. Матула, А. Кліма)¹, безумовно, став процес національного самоусвідомлення європейських народів, що, до речі, й продемонстрував конгрес.

Сам конгрес справедливо вважають певною реакцією на «пришестя» до Європи націоналізму та, як писали сучасники, на прояв «ненависті між німецькою і чеською партіями»², а також й інтелектуально-політичною відповіддю на організацію загальногерманського Франкфуртського національного зібрання. Останнє стало такою собі «червоною ганчіркою» для національно налаштованих західних слов'янських політиків. Тому цілком не випадково, що діяч чеського відродження В. Ганка в листі до О.Я. Стороженка в притаманному йому пафосно-літературному стилі напише: «У нас все було б гарно, але клятї німці!... Ми не бажаємо єднання з цією великою Німеччиною»³. Загалом у цей час у чеських газетах⁴ з'являється шквал гострих і неоднозначних публікацій. Наприклад, К. Гавлічек у руслі ідеологеми поміркованості та пасивної опозиційності чеського національного руху буде засуджувати доцентровість німецьких ідеологів, критикувати великогерманський політичний сценарій об'єднання народів Центральної Європи, апелюючи до свідомості прихильників ідеї австро-славизму. Він напише: «Хіба це сейм, на ньому із 370 членів майже 100, відправляючись на засідання, при цьому не знають, на користь якої думки вони мають голосувати! Що це за сейм, де 40 членів не вміють ні читати, ні писати та майже зовсім не розуміють мови, якою проводяться засідання! Та що це за сейм, на якому засідають близько 30 членів, які намагаються знищити ту державу, яку вони насправді зобов'язані підтримувати?»⁵.

Така принципова позиція чеського національного ідеолога має своє пояснення. У випадку практичної реалізації проекту «великої германської спільності» слов'янські народи, найімовірніше, ризикували не увійти до складу майбутнього Германського союзу народів як повноправні члени союзу. Принаймні прихильники великогерманської ідеї не бачили слов'янські народи в майбутньому союзі як повноправних членів майбутньої держави. Це пояснювалося тим, що чехів уважали такою собі етнічною групою на кшталт французьких бретонців або ельзасців і лише поляків сприймали як повноцінних представників європейської політичної нації.

Головною відмінністю празького від франкфуртського об'єднавчого проекту стало намагання низки західнослов'янських національних ідеологів політично підтримати правлячу династію Габсбургів і тим фактично сприяти збереженню монархічної форми правління на теренах Центрально-Східної Європи. Такий консервативний погляд слов'янських інтелектуалів щодо збереження існуючої форми правління на австрійських територіях можна було б вважати реакційною та пуристичною, але така світоглядна система переконань мала цілком логічне пояснення, а в окремих випадках навіть і визначалася достатньо перспективною логікою доцільності існування інтеграційного проекту в умовах високого ступеня міждержавної конкуренції. Нагадаємо, перша половина XIX ст. — це період масштабних змін. У Європі склалися всі передумови для подолання наслідків феодальної наднаціональної мозаїчності й локальності, відбувається перехід від традиційного до буржуазно-індустріального світу сучасної всесвітньої макроцивілізації. Поступово на перший план виходять більш фундаментальні відмінності — національні, культурні, релігійні. Відбувалося подальше розширення та закріплення соціокультурних відмінностей, фіксація ідентичності, що супроводжувалася розподілом за ідентифікаційним принципом «ми–вони».

Утім, народи, які перебували в обіймах наднаціонально-політичних, імперсько-регіональних форм впливів майже одразу опинилися в потужному полі європейських геополітичних і соціально-революційних процесів, які відверто підточували патріархально-традиційні наднаціональні утворення. Історія остаточно перетворилася на загальноєвропейську. Відповідно, соціально-економічна криза ставала загальною, «Весна народів» — універсальною, революція — континентальними потрясіннями, війна — загальноєвропейською трагедією. До того ж, у цей період держави перетворювалися на наднаціональні утворення: Російську, Австрійську, Французьку та Німецьку імперії. Як бачимо, європейські процеси, традиційна єдність європейської цивілізації не могли не надати поштовх інтелектуалам, щоб замислитися над змістом і перебігом доцентрових рухів.

Відомі представники чеської суспільно-політичної думки (Ф. Палацький, К. Гавличек, Ф. Браунер, Ф. Рїгер, В. Томек, Я. Воцель) також розмірковували над змістом проектів європейського устрою. Проте логіка регіонально-земського патріотизму диктувала чеським інтелектуалам переконання щодо доцільності збереження вже існуючого наднаціонального об'єднання — Центрально-Східної династії Габсбургів. Такий підхід мав своє пояснення. Як відомо, причиною парадоксальної живучості імперської моделі Габсбургів було стійке намагання представників правлячої династії спиратися на регіональну компрадорську еліту. Віденський правлячий дім вміло використовував місцеві традиції та міжнаціональні протиріччя в регіонах заради збереження територіальної цілісності монархії. Означене варто розглядати як парадокс, який прослідковується майже на всьому історичному шляху цієї держави. Її багатонаціональний, багатоаспектний, барвисто-регіональний характер був базовою основою держави. Однак в умовах поширення національного принципу мультиетнічність стала дестабілізуючим фактором і навіть несла загрозу політичній стабільності й територіальній цілісності Дунайської монархії.

У переліку національно-патріотичних рухів, що виникли в багатьох провінціях імперії, особливе місце посів чеський рух і його національно-інтелектуальна еліта в особах Палацького, Гавлічка, Браунера. Означена когорта представників суспільно-політичної думки також приєдналась до дискусії щодо проектів європейського устрою. Втім у чехів було своє бачення і оцінка європейського колективного досвіду. Національно-революційний окрас епохи привніс у інтелектуальний тезаурус чеських ідеологів ідею малої європейської інтеграції на фундаменті Дунайської монархії Габсбургів. Остання, незважаючи на свою консервативну природу в національному питанні, як ні парадоксально, на цьому етапі революційних потрясінь тактично зайняла досить ліберальну позицію, чим і привабила на свій бік частину політичних центристів. Нагадаємо, 25 квітня 1848 р. імператор Фердинанд I дарував своїм підданам конституцію. Незважаючи на той факт, що частина віденських революціонерів обурено відхилила імператорський основний закон, для правих і частини центристів гасло: «Всім народам монархії гарантується недоторканність їх національності й мови» було не тільки до вподоби, але й стало фундаментом для формування майбутньої центральноєвропейської наднаціональної інтеграційної платформи. Її конкретні обриси були представлені старостою празького слов'янського конгресу Ф. Палацьким, який пізніше підсумував: «Конгрес у критичні, рокові моменти сприяв збереженню Австрії як великої держави ... Члени Слов'янського конгресу ... мали на увазі утворення нової, справедливої, не штучної Австрії, а союзу вільних і рівноправних народів при обов'язковій спадковій владі сильного імпера-

тора, ми не хотіли вогнища старого абсолютизму, яке було би кублом реакції та раєм для бюрократії»⁶.

Відповідно, активною організаційною силою підготовчого етапу Слов'янського конгресу стала та частина національно-патріотичної слов'янської еліти, яка усвідомлювала майбутню небезпеку відриву від інтеграційних, континентальних тенденцій, що мали місце в середовищі європейських народів. До того ж, інерція космополітизму епохи Просвітництва до кінця не знищила в думках багатьох уявлення про Європу як про певну політико-культурну єдність. Остання в рамках єдності європейської цивілізації продовжувала бути чимось більшим, ніж проста сукупність сусідніх народів.

У загальноєвропейській політичній кризі найбільшу активність у плані організації конгресу виявили чеські національні діячі. Не випадково підготовчий комітет складався, за винятком однієї людини, виключно із чехів (Ф. Палацький, В. Ганка, Ф.Л. Рігер, Ф. Зах), а очолив його богемський консерватор, аристократ — граф Й.М. Тун. Цей факт демонстрував як високий ступінь чеської національно-політичної організованості, так і містив застереження представників чеської національної партії проти перспективи опинитися у складі об'єднаної Германії.

Сьогодні своє тлумачення причини організаційної активності чехів пропонує голова Спілки німецьких істориків — Вернер Конце. Він висунув і обґрунтував ідею конвергенції хвиль німецького і західнослов'янського національних рухів. При цьому дослідник не розглядає їх як застигли відокремлені національно-політичні субстанції, а наполягає на існуванні в період 1848–1849 рр. причинно-наслідкового процесу в європейській політичній історії. Німецький фактор, а точніше німецькі національні ідеї, стверджує науковець, логічно призвели до чеської дивергенції. На нашу думку, такий методологічний підхід варто вважати об'єктивним. Відповідно, інтелектуальні ідеї філософів німецького націоналізму (Й.Г. Ціммерман, Й.Г. Фіхте, Є.М. Арндт), які своїм корінням сягали універсалістських, космополітичних теорій XVIII ст. (в означених теоріях Європа розглядалася як загальне духовно-культурне поле), у часи революції вже активно «працювали» не тільки в думках німецьких політиків, а ставали джерелом національних конструкцій для західних слов'янських діячів. Таким чином, вважає В. Конце, останні на конгресі здійснили спробу перенести ідею культурної спільності слов'ян у площину практичного панславізму⁷. Подібне трактування оцінки реальності впливу наднаціональної ідеї панславізму на причину організації конгресу, найімовірніше, варто вважати певним перебільшенням, але ідея консолідації або інтеграції навколо монархії Габсбургів однозначно визначала ідейні мотиви чеських делегатів.

Як доказ справедливості нашого твердження варто навести «Звернення до неслов'янських народів Австрії з приводу Слов'янського з'їзду»⁸, яке за ініціативою Ф. Палацького було опубліковане 5 травня 1848 р. Чеський національний ідеолог обґрунтовано запевняв австро-німецьких політиків у неможливості проникнення панславістичних ідей до середовища західних слов'ян. Далі чеський ліберал наголошував на суто національно-демократичній меті конгресу — проголосити принцип рівності всіх народів Австрійської монархії⁹. При цьому, як ми можемо дізнатися з «Народних новин» (19.05.1848), чеські організатори конгресу з самого початку замислювали його як свій політичний майданчик, на якому вони ставили за мету надати концепції австрославізму публічності та зробити її доцентровою ідеологією слов'янських національних рухів Австрії. Конкретно К. Гавлічек писав, що з'їзд має допомогти слов'янам знайти своє справжнє місце в єдиній європейській цивілізації, право на яке вони історично заслужили «і лише з цього моменту Австрійська імперія перетвориться на міцну фортецю в центрі Європи і зможе захистити свою свободу від загрози з півночі та від погромів, які загрожують нашій нації від німців і мадярів»¹⁰.

Наявний публіцистичний матеріал дозволяє припустити, що політична позиція делегатів конгресу (Гавлічека, Палацького, Шафарика, Рігера) щодо змісту принципів розв'язання національної проблеми австрійського слов'янства була узгодженою й консолідованою вимогою для переважної більшості представників чеської національної партії. Відомий у колі чеських національних лібералів Я. Воцель, будучи депутатом австрійського установчого рейхстагу, в журналі «Часопис Чеського музею» розміщує звернення до членів празького зібрання. В ньому він окреслює спільні для депутатів конгресу і рейхстагу принципи формування нової «слов'яно-австрійської політичної співдружності»¹¹. Наведене гасло Я. Воцеля дозволяє говорити про існування політичної домовленості між чеськими делегатами конгресу і членами рейхстагу відносно розв'язання національної проблеми й політичної долі Австрії на тлі комплексної ідеї щодо історико-політичної єдності Центрально-Східної Європи. В такому парадигмальному підході був закладений компроміс між центром і національними провінціями, до того ж, означене бачення процесу інтеграції народів Австрійської імперії також задовольняло консервативне богемсько-австрійське історичне дворянство (І.Я. Клам-Мартініц, Л.-Л. Тун, К. Шварценберг).

Однак було би помилкою стверджувати, що австрослов'янська інтеграційна ідея стала головним і єдиним спонукальним чинником для організації форуму. Варто визнати, що зміст національно-політичної філософії з'їзду все ж базувався на двох інтеграційних ідеях — австро-

славізмі та ідеї слов'янської єдності. Перша передбачала практику формування держави на тлі середньоевропейського регіону, достатньо строкатого в етнокультурному, релігійному й мовному аспектах. Австро-славізм поєднував у собі емоційний початок, який був обумовлений, насамперед, приналежністю народів до однієї етнічної групи із прагматичним сприйняттям політичної спільності й держави.

Друга ідея, наднаціональна, була суто романтичним сприйняттям дійсності в умовах становлення європейських націй. До того ж, загальні рамки для вирішення політичних інтегральних завдань окреслювалися на основі включення до можливого державного утворення окремих народів, які були не тільки населенням різних імперій, але й перебували на різних щаблях досягнень європейської цивілізації. Тому остання ідея, майже від моменту свого народження, для переважної частини європейської слов'янської еліти одразу ж перейшла в концептуально-теоретичну площину з причини відсутності об'єктивних умов для її успішної реалізації. Утім, ідея слов'янської взаємності все ж була близькою для багатьох ідеологів, тому її реанімували та використовували як аргумент на користь необхідності організувати конгрес. Саме тому, в дусі кращих традицій романтичного славізму, публічно було випущено відозву «Брати, слов'яни!»¹².

Цілком зрозуміло, що празький слов'янський форум майже одразу ж став вважатися антидемократичним, антинімецьким слов'янським заходом. Не випадково, що пізніше, вже підбиваючи підсумки революційних подій 1848–1849 рр., Ф. Енгельс — ідеолог, який не меншою мірою, ніж діячі Слов'янського конгресу, розмірковував над євроінтеграційними проектами, хоча, безумовно, не на основі етнічної, а лише класової спорідненості, назвав слов'ян «*disjecta membra*» (розрізненими частинами), а конгрес «досить кумедним» дійством¹³.

При цьому теоретик формаційності, навіть дещо всупереч своїм світоглядним переконанням про системність і загальність революційних процесів, у своїх працях¹⁴ звинуватить слов'янські народи та їх національних ідеологів у етнічній меншовартості в рамках європейської цивілізації. «Народи, які ніколи не мали власної історії, — писав Енгельс, — які з моменту досягнення ними першого, найнижчого щабля цивілізації вже підпали під чужоземну владу, нежиттездатні й ніколи не зможуть здобути яку-небудь самостійність»¹⁵. Таким упередженим висновком майбутній класик марксизму фактично утворить певний методологічний алгоритм для наступних поколінь дослідників слов'янства.

До речі, досить іронічну оцінку самого конгресу і скепсис відносно перспективи на практиці реалізувати його рішення ми можемо знайти в низці історичних праць. Так, професор історії Сорбонни Шарль Сеньобос (1854–1942) поставив під сумнів інтелектуальну корисність празького

з'їду. Він висловив думку, що члени конгресу, насамперед, просто не розуміли один одного, а тому «не змогли прийти до будь-якого логічного рішення»¹⁶. Концептуально близькими до Ш. Сеньбоса були навіть російські дослідники В. Базаров та І. Степанов, які дещо іронічно представили перебіг Слов'янського конгресу на сторінках своїх «Нарисів з історії Германії ХІХ ст.». Вони безпосередньо зазначали: «Здавалося, що знову воскресло середньовічне слов'янство з його плямистими фарбами і фантастичними костюмами. У Празі з'явилися блискучі, яскраві вбрання: червоні шаровари і лілові або білі мантиї; особливо впадали в очі чеські дами в одязі амазонок ... Із заплутаних дебатів конгресу, який нагадував завдяки діалектичним відмінностям вавилонське стовпотворіння, з'ясувалося тільки одне, що всі його члени одностайно сходяться в мріях про велику слов'янську державу і у ненависті до Німеччини ... Конгрес випустив маніфест, який сповістив про рівність усіх національностей, але при цьому все ж не було сказано нічого нового»¹⁷.

Повертаючись до конгресу та критики його ідеологічних натхненників з боку Ф. Енгельса, зазначимо, що можна було б не погодитися із думкою авторитетного теоретика марксизму, але певний скепсис відносно самої ідеї єдності, а втім і практики проникнення об'єднавчої, інтеграційної ідеї до змісту національних парадигм слов'янських делегацій ми можемо знайти в мемуаристичній праці соратника Л. Штура — Й.М. Гурбана. Національний егоїзм, особисті етнорегіональні інтереси кожної з делегацій, на думку Гурбана, зробили одразу неможливим вироблення спільної консолідованої позиції. На з'їзді, констатує Й.М. Гурбан, панувала атмосфера «відсутності довіри», відповідно «поляки на конгресі багато говорили про Європу та співчували угорцям..., водночас русини жалілися на польський тероризм ... Словенці переважно намагалися говорити про германізацію..., словаки зі всіма своїми обґрунтованими заявами до кінця були залишені наодинці з угорським урядом..., котрий розставив по всій Словаччині шибениці і здійснював акти нечуваного тероризму по відношенню до тих, хто намагався відкрити рот і заявити про словацьку опозицію»¹⁸.

Позиція офіційного Відня стосовно самої ідеї підготовки й відкриття у Празі Слов'янського конгресу, на відміну від російського уряду, характеризувалася зваженою терпимістю. Правляча австрійська еліта розраховувала за допомогою Слов'янського конгресу дещо зміцнити своє політичне становище шляхом протиставлення ідеї слов'янської інтеграції (у австрославістському варіанті) зростаючому угорському сепаратизму.

Як свідчать історичні факти, така обачлива тактика занепокоєння, радикальних настроїв виявилася дієвою в плані нейтралізації частини рішуче налаштованих політиків, а в кінцевому результаті дозволила

зберегти незмінною політичну систему монархії Габсбургів. Аргументуючи наше твердження, звернемося до спадщини одного з організаторів зібрання — Ф. Палацького. Він так конкретизував мету скликання великого міжслов'янського форуму: «запобігти загрозі, що виникла переважно як наслідок франкфуртсько-мадярських намагань знищити Австрію, тому з'їзд намагався протидіяти цьому шляхом об'єднання всіх слов'янських племен імперії»¹⁹.

Урочисте відкриття конгресу відбулося 2 червня 1848 р. на Софійському острові в Празі. Зал засідань прикрашали прапори та герби всіх слов'янських народів Австрійської імперії, а увінчав приміщення чорножовтий імператорський прапор Габсбургів. Для участі в зібранні прибуло 385 представників переважно національно-буржуазної інтелігенції із різних слов'янських районів імперії, імперську аристократію представляли 35 осіб, а духовенство було представлено 16 священиками.

Як ми зазначали, на конгресі планувалося розглянути проблему відносин австрійських слов'ян з іншими європейськими неслов'янськими народами, насамперед, із німцями. Цей пункт можна вважати таким собі продовженням дискусійної теми «антагонізму» між чеським і німецьким світом, яка була закладена стараннями раних будителів (А. Фойгта²⁰, А. Зітте²¹, К. Ройко²²) відносно значення та сили впливу «німецького» фактора на слов'янське пробудження. Вважаємо, що негативне ставлення до «німецького» і водночас неможливість розриву чесько-німецьких відносин на різних етапах мало кон'юнктурний характер, а в революційний період ідея антагонізму відносно німецької культури з новою силою актуалізувалася в політичній сфері чесько-німецьких взаємин. Тому зовсім не випадково, що в програмі роботи Слов'янського форуму ставлення до німців прозвучало в досить жорсткій формі: «Ми ніколи не зможемо визнати панування Германії над нами»²³.

Доктринальна національно-політична філософія західного слов'янства на празькому конгресі була сформульована переважно ліберальною частиною діячів. Ліберали орієнтувалися на вирішення національного питання в політичних рамках існуючої Австрійської держави на засадах федералізму та на принципах австрославізму, до того ж Ф. Палацьким актуалізувалося питання ліберально-демократичних засад громадянського суспільства. Чеський ідеолог оголосив метою національної слов'янської політики рівність усіх людей та народів. Самі ж ідеї не були новими у змісті чеської національної парадигми, концептуально вони були попередньо проголошені Ф. Палацьким у його «Листі до Франкфурта». «Відень, — наголошував чеський національний ідеолог, — це той центр, який спроможний захистити і гарантувати нам спокій»²⁴. З часом у своїй історіософській праці «Ідея держави австрійської» Палацький більш

конкретно та детально розробляє структуру федеративного устрою Австрії²⁵.

З огляду на зазначене вище, варто наголосити, що позиція західно-слов'янських ліберальних ідеологів на конгресі в плані визначення майбутньої долі Габсбурзької монархії наближалась до політичних переконань окремих австрійських лібералів. Наприклад, Ф. Щузелька наполегливо закликав слов'янських ідеологів подолати історичне марносластво окремих племен, які пишаються особливостями історії свого походження, заради союзу народів, що скріплявся лише Австрією²⁶.

Безпосередньою підставою для оформлення доктринальних рамок концепції слов'янської федерації Габсбургів для Ф. Палацького став синтез трьох ідей. Насамперед — це ідея збереження Австрійської монархії як цивілізаційного феномена політичної культури слов'янських народів Австрії. Звідси прагнення Палацького перетворити «слов'янські племена у Центральній Європі» на політичну «опору» Дунайської монархії²⁷. Наступне — визнання слов'янських народів і етносів як історично сформованих самоврядних суб'єктів; далі — теза про вікове прагнення одноплемінних народів до політичної єдності. Таким чином, всі три ідеї сформовані, виходячи з переконання про європейську цивілізацію як спільну культурно-духовну колицю.

Тому ідейно-політична платформа чеських національних лібералів на чолі з Ф. Палацьким виразно проявилася в їхньому намаганні легітимізувати програму федералістського устрою на теренах європейської Австрійської держави, в якій адміністративний поділ здійснювався би за принципом національно-історичних індивідуальностей. Політики всіяко намагалися зберегти монархію Габсбургів як символічне ядро нової Австрії. Водночас делегати конгресу так і не знайшли для себе компромісного вирішення питання, котрі із слов'янських народів Дунайської монархії, з огляду на їхнє історико-політичне минуле, мають право вважатися національно-політичними індивідуальностями та, відповідно, можуть претендувати на отримання автономного статусу в новій федеративній державі.

З огляду на це виникає досить закономірне запитання: чого у світоглядній національній концепції Палацького було більше — чесько-слов'янського патріотизму або вірнопідданих почуттів до Габсбурзької монархії? Відповідь на поставлене запитання в Палацького однозначно залежала від кінцевого результату революційного руху. З високою вірогідністю можна припустити, що чеські ідеологи (Ф. Палацький, В. Ганка, Ф.Л. Рігер, К. Гавлічек) підсвідомо розраховували в перспективі використати слов'янську більшість для перетворення Австрійської імперії на європейську слов'янську федерацію. Інакше чому на конгресі лідери

чеської делегації з такою старанністю оберігали Австрію від німців, які мали стійке бажання реалізувати ідею «великої Германії». До того ж, не з меншим прагматизмом Палацький захищав Австрію від угорців, які підривали її єдність своєю революцією.

Таким чином, національні чеські ідеологи на форумі дотрималися концепції політичного симбіозу: слов'янський союз мав би гарантувати цілісність і самостійність Дунайської монархії. У відповідності з цією концепцією сильна «слов'янська Австрія» має захистити західне слов'янство від міцних обіймів об'єднаної Германії. Пізніше, вже після конгресу й поразки революції, Палацький остаточно визнає ідею федерації як єдину можливу форму державного устрою Австрійської монархії.

Отже варто відзначити, що ідея федералістської держави, в якій адміністративний поділ має здійснюватися з урахуванням специфіки «національно-історичних індивідуальностей», безумовно викликала увагу членів конгресу. Хоча бажання чеських лібералів відштовхуватися від принципу визнання етнокультурних кордонів національних спільнот при визначенні меж суб'єктів федерації більшість вважала справедливим і навіть перспективним, але все ж ілюзорним політичним проектом.

Непорушним символом існування слов'янської федерації та гарантом розвитку національних спільнот на теренах Центрально-Східної Європи для чеських делегатів конгресу залишалася монархія Габсбургів. Варто нагадати, що чеські ліберали з самого початку революції досить ревно поставилися до будь-яких міркувань щодо можливості перетворити Австрійську монархію на республіку. Ще у своєму посланні до Франкфурта Ф. Палацький однозначно визначив позицію чеської національної ліберальної партії словами: «я повинен вже заздалегідь рішуче відкинути будь-яку республіканську ідею від кордонів Австрійської імперії. Тільки уявіть собі Австрійську імперію, яка буде розділена на безліч республік і республічок, — який це буде чудовий привід для утворення універсальної російської монархії!»²⁸.

Теза про природну органічність для австрійських слов'ян такої форми територіального устрою, як федералізм, сформувалася на фундаменті чеської етнічної свідомості, почутті локального патріотизму, яке було продовженням ідеї чеського історичного права. При цьому сформована чеськими інтелектуалами світоглядна система була історично приречена концептуально інтродукуватися до змісту переконань про культурно-цивілізаційний феномен центральноєвропейських слов'янських народів. Подібне поєднання різноманітних постулатів дозволяло типологічно зблизити слов'ян з австрійськими німцями та виключити з європейської інтегральної форми східних слов'ян.

Не менш важливим фактором, що спонукав обережно поставитися до можливої перспективи утворити наднаціональну інтеграцію у складі

царського самодержавства, стали враження й результати придушення генералом І. Паскевичем Польського визвольного повстання 1830–1831 рр. Цей урок політичного насильства у переважній частині демократично мислячих політиків породив смертельний страх перед деспотичною східною військовою силою. Європейські політики справедливо побоювалися того, що царизм використає національно-революційні рухи західних слов'ян заради досягнення своєї геополітичної користі. Більшість усвідомлювала, що за геополітичною складовою приховується багаторічна антидемократична й антиліберальна практика Російської імперії. На підтвердження нашої думки варто навести слова австрійського ліберала Ф. Щузелькі. Він із прикрістю писав про військову уразливість Австрії, яка, на жаль, невдало розташовується на тій територіальній частині континенту, що є незахищеним театром для воєнних дій. Відповідно, далі розвиває думку політик, Австрія історично займає надзвичайно небезпечний форпост між двома силовими векторами — європейським та азійським²⁹.

Тому, тверезо оцінюючи історичні події і європейську геополітичну ситуацію, єврослов'янські політики справедливо не виключали високу вірогідність використання тиску, і навіть здійснення насильницьких дій, для виконання східного інтеграційного сценарію, що становило загрозу для реалізації будь-яких інших національно-романтичних проєктів. Тому, усвідомлюючи свавільний характер царської Росії, культурну своєрідність і низький рівень політичної активності населення Східної імперії, ідеологи австрославізму не воліли мати у форматі майбутньої федеративної держави майже «стороннє тіло» східних слов'янських народів.

До того ж, досить важливим фактором, який остаточно закріплював позицію окремих чеських інтелектуалів, було переконання про марність спроби цивілізаційно об'єднати окремі східні та західні слов'янські народи під скіпетром єдиного східного монарха. У цьому зв'язку варто згадати вислів одного з делегатів слов'янського конгресу, Шафарика. Патріарх славістики досить скептично оцінював можливість практичної реалізації інтеграційної ідеї на культурному та політичному ґрунті східного слов'янства. Російський уряд він називав не слов'янським, а «німецько-скандинавсько-монгольським». Крім того, Шафарик навіть заперечує будь-яку можливість реалізації задуму на тлі східного слов'янського інтеграційного вектора. Судження автора «Слов'янських старожитностей» сформовані з його переконання про існування світоглядних, парадигмальних відмінностей між трьома слов'янськими гілками. Означене твердження еволюціонувало з концепції самотності історико-політичної долі європейських народів. У її фундаменті лежить віра Шафарика в те, що ключову роль у зародженні системи й принципів

правління у слов'янських народів відіграли концепції релігійного, природного і звичайного права. Подальше їх практичне втілення в європейську суспільно-політичну практику сприяло обмеженню деспотичної влади. Тому незадовго до революції Шафарик у листі до Коллора цілком послідовно до своїх світоглядних ідеалів буде заперечувати можливість реалізувати східну інтеграційну ідею на практиці та визнає подібну стратегію доцентровості у слов'янському національному русі нежиттєздатною перспективою. Усвідомлюючи ці обставини, Шафарик констатував: «Якщо Ви гадаєте, — пише словацький інтелектуал у лютому 1831 р., — що під шістдесятим градусом коли-небудь зможе розвинути й розквітнути справжнє слов'янське життя, тоді я не можу й не хочу сперечатися з Вами, я до цієї думки ніколи не приєднаюсь. Велич, якою ми всі здивовані, насправді є жахливою військовою деспотією, тільки своєю формою вона різниться від римського деспотизму часів Нерона або сучасного турецького, але за своєю суттю все ж мало від них відрізняється. ... Розкішні плоди розуму Батюшкова, Жуковського, Пушкіна по суті є квітами дилетантизму, сад, в якому вони проросли, не слов'янський народ. Без політичного життя всі народи — нуль; народ півночі — ніщо, рішуче ніщо, і навіть ще менше, ніж ніщо. Під шістдесятим градусом ніколи не виникнуть слов'янські Афіни, тому що без свободи немає Афін»³⁰.

Близьку ідейно-політичну позицію мав К. Гавлічек. У редактованій ним газеті «Празькі новини» в 1846 р. він означив своє концептуальне бачення складу членів майбутньої інтегральної форми. Він писав: «Слов'яни, тобто росіяни, поляки, чехи, іллірійці та інші, не являють собою єдиного народу»³¹. Не менш критично ідею східного слов'янського наднаціонального інтеграційного проекту буде оцінювати К. Гавлічек. Ба більше, чеський політичний діяч навіть поставив під сумнів сам факт можливості побудувати прозору й відкриту дипломатію між двома імперіями з причини підступності російської європейської політики. Тому цілком відповідно до змісту своїх світоглядних переконань, чеський публіцист надасть критичну оцінку австро-російським міждержавним відносинам, чим поставив дещо під сумнів доцільність подальшого розширення практики міжкультурного слов'янського діалогу на наднаціональній панславистичній платформі³². Інколи навіть наукові академічні зв'язки та дипломатичні відносини з Росією він оцінює як факт прояву російської прихованої експансії. К. Гавлічек-Боровський констатує: «Російська дипломатія, хоча і належить до європейської, але є підступною і завжди вправніше користується ситуаціями, ніж її суперники у всій Європі..., водночас ми побоюємося, що нашим дипломатам [дипкорпус Австрії. — *Авт.*], можливо, необхідно обережніше ставитись до порад від

російської дипломатії, тому що всі російські поради завжди позитивні для Росії, але не завжди для тих, хто ними користується»³³.

Відповідно, на конгресі політична позиція К. Гавлічека з національного питання була цілком передбачуваною. Він критично відгукувався про політичні платформи національних слов'янських ідеологів, які концептуально стояли на позиції практичної реалізації політичної відцентрованості від Відня. Крім того, на момент початку конгресу чеський ліберальний ідеолог дійшов висновку, що колларовська ідея літературного слов'янського братерства та культурної єдності є утопією, тому в революційних умовах вона навіть приховує загрозу для цілісності Австрійської держави. Як бачимо, творча частина представників чеського національного руху (Я. Малий, Ф. Палацький, К. Гавлічек) прагматично й реалістично сприймала російський політичний режим.

Загалом на конгресі чеські національні ліберали не приховували свого бажання вирішити слов'янське питання в поліетнічній державі Габсбургів шляхом інкорпорації західного слов'янства у федерацію на принципах ідеології австрославїзму. Водночас немає підстав стверджувати, що чеські ідеологи характеризувалися низьким рівнем європейської самоідентифікації. Майже не випадково було прийняте рішення підготувати єдиний офіційний документ конгресу, який отримав назву: «Маніфест слов'янського з'їзду до європейських народів»³⁴. Сам документ варто сприймати як парадигму багатовікового компромісного буття слов'янської самобутності з етнополітичною специфікою інших народів європейської цивілізації. Такий підхід має своє пояснення. Особливий історико-цивілізаційний шлях чеського народу як невід'ємного суб'єкта монархії Габсбургів, а втім і європейської політики, є таким собі ключем для розуміння позиції ідеологів у підходах до формування стратегії участі в континентальних інтеграційних процесах. Означене ставало джерелом рефлексії для чеських інтелектуалів. Відзначимо також, що історичні особливості суспільно-політичного, економічного й культурного розвитку Чеських коронних земель та наднаціональна форма держави Габсбургів у сукупності визначили конкретний тип психологічного світосприйняття та етнічної ментальності. Можна припустити, що перераховані обставини також здійснили прямий вплив на систему зовнішніх контактів слов'янських інтелектуалів, визначили їх парадигмальний підхід і практичний бік розуміння втілення в життя зовнішньої політики. Цілком зрозуміло, що її невід'ємним історично сформованим сегментом продовжував бути європейський напрям. Тому, появу на фінальній стадії конгресу такого документа, як «Маніфест», варто вважати цілком логічним і послідовним інтеграційним прагненням європейських по суті, але слов'янських за етнічним походженням політиків.

Показово, що «Маніфест» був надрукований у вигляді листівки чеською та німецькою мовами. Остаточний текст документа складав Ф. Палацький на підставі наданих йому Ф. Захом, М. Бакуніним та К. Лібельтом проектів. Незважаючи на внутрішні політичні розбіжності учасників конгресу, в «Маніфесті», насамперед, були озвучені уявлення слов'янських ідеологів про принципи національної і громадянської свободи для австрійських народів і також — підтверджена готовність лідерів національних слов'янських рухів до діалогу з іншими народами Європи.

З цього приводу автор хотів би відзначити, що цілком у руслі існуючого сьогодні в історичній науці методологічного плюралізму будуть відрізнятися одна від одної оцінки самого «Маніфесту». Так, у радянській історіографії І. Лещіловська, В. Фрейдзон озвучили думку, за якою матеріали з'їзду, сам «Маніфест» будуть «дихати ненавистю до національного гніту», водночас, продовжують дослідники, спроба слов'ян консолідовано озвучити свої вимоги до австрійського уряду в революційний період все ж «призвела до відокремлення західних слов'ян від європейського революційного табору»³⁵. Пізніше О. Павленко напише, що вирішальне значення для політичних проектів конгресу мала ідея «національної свободи», але водночас, слов'янський форум визначив нову якість змісту національної ідеї, яка була прописана у тексті «Маніфесту». В останньому прозвучав новий принцип «громадянськості», який неподільно поєднував «політичну» і «національну» свободи³⁶. Така позиція, на думку дослідниці, визначила й логіку політичної боротьби. Як бачимо, висновки дещо різняться. В першому випадку дослідники вважають, що принцип національності в діяльності конгресу дещо загальмував розвиток європейського революційного табору. В другому, вважає авторка, слов'янські ідеологи, цілком логічно до обставин часу, демонстрували своєрідну, але цілком послідовну, інтегральну якість розуміння національної і громадянської свободи.

На нашу думку, текст «Маніфесту», крім намагання дотриматися національного принципу, відповідав своїм змістом гаслам Великої французької революції. Тому в тексті прозвучить уявлення західних слов'янських національних ідеологів про громадянські свободи, що втілювалися в ідеї боротьби й остаточного знищення «кайданів феодалізму». При цьому автори документа декларували бажання «повернути людям їх невід'ємні права людини та громадянина»³⁷. Для переконливого підтвердження сказаного нами вище варто навести той абзац «Маніфесту», в якому Ф. Палацький максимально задекларував своє бачення змісту національної свободи слов'янських народів: «Зараз підняв голову давно пригнічений слов'янин, він скидає з себе ярмо насильства і потужним голосом вимагає повернення до свого колишнього стану — свободи.

Могутній своєю чисельністю, ще більш потужний своєю волею і новим братерством своїх племен, він, утім, залишається відданим своїм природним властивостям і заповітам своїх батьків: він не хоче ні панування, ні завоювань, але вимагає свободи як для себе, так і для кожного; вимагає, щоб вона була всюди, без винятку, визнана найсвятішим правом людини. Тому ми, слов'яни, відкидаємо і ненавидимо всіляке панування грубої сили, яка порушує закони; відкидаємо всілякі привілеї і переваги, а також політичний поділ на стани; бажаємо безумовної рівності перед законом і рівних прав та обов'язків для кожного; там, де між мільйонами народиться хоч один поневолений, дійсної свободи не існує. Отже, свобода, рівність і братерство всіх громадян держави залишаються як тисячу років тому, так і тепер нашим девізом»³⁸.

Таким чином, Ф. Палацький презентував на форумі документ, в якому прозвучали ідеї рівності всіх перед законом, чим фактично наголосив на негативному ставленні делегатів конгресу до принципів станового поділу суспільства та, відповідно, станових привілеїв і переваг. Загалом «Маніфест» варто розглядати як спільну декларацію європейських політиків. У ній публічно проголошувалася поява в Європі нової політичної сили — слов'янства, яке, хоча і не мало власної державності, але все ж зберегло власну національно-культурну своєрідність. Таким чином, слов'янство вимагало визнання своєї національної рівності поряд зі всіма європейськими народами. Відповідно, правомірно буде визнати, що в тексті «Маніфесту» було оприлюднено нове розуміння «громадянськості», засноване на неподільному тлумаченні принципів «політичної» і «національної» свободи. Отже, філософія світосприйняття національної свободи в тексті документа виходила з фундаментального поняття «невід'ємності права людини та громадянина» та «безумовної рівності перед законом і рівності прав та обов'язків для кожного». Однак у «Маніфесті» перший інтегрований інтелектуальний політичний досвід слов'янських інтелектуалів у царині творення національної парадигми еволюціонував у поєднання національного та політичного принципів, що було озвучено наступною декларативною заявою: «... людина з її природним правом однаково є священною для нас, як і нація з її сукупністю духовних потреб і досягнень»³⁹.

Незважаючи на декларативний характер документа, загалом варто визнати його позитивне значення для теорії слов'янського національного ренесансу. Водночас, безпосередньо практичний бік досягнення ідеї громадянської та національної свободи кожна делегація уявляла, виходячи з інтересів власного національного руху. Так, для чехів така практика уособлювалася змістом складного ланцюжка політичних метаморфоз та компромісів із майбутньою федералістською структурою держави

Габсбургів. У змісті національної чеської ідеологемі революційного періоду австрославізм та поміркованість Ф. Палацького будуть конкретизовані в таких рядках «Маніфесту»: «З огляду на переконання, що могутній духовний рух теперішнього часу вимагає нової політичної творчості, та на те, що держава повинна перебудуватися, якщо не в нових межах, то в усякому разі на нових засадах, ми представили австрійському цісарю, під конституційною владою якого ми в більшості своїй живемо, проєкт перетворення його імперії на союз рівноправних народів, окремим потребам яких повинно приділятися не менше уваги, ніж єдності самої держави»⁴⁰. Як бачимо, така позиція чеських делегатів конгресу, в якій був закладений компроміс центру та національних провінцій, цілком співвідносилася із змістом чеського національного руху та з новою силою актуалізувала ідею поміркованості або пасивної опозиційності, що загалом відповідало чеській моделі національного виживання.

При цьому можна було б дорікати Палацькому та Гавлічку за їх політичний компроміс із австрійськими консервативними ідеологами. Утім вважати ідею федералізації слов'ян беззмістовною було би помилковою думкою. Так або інакше, етнічне існування чехів і національне майбутнє цієї нації напряду залежало від долі Австрійської держави. Тому навіть польський національний патріот К. Лібельт і російський анархіст М. Бакунін на конгресі частково підтримали федералістський задум Палацького.

Варто приєднатися до думки означених інтелектуалів. Після стількох років європейського політичного досвіду, коли історія континенту виглядає як постійна зміна періодів інтеграції та дезінтеграції, федералістський австрославізм можна вважати перспективним задумом у плані формулювання концепції майбутньої об'єднаної Європи. Не випадково, що пізніше австрійський історик Гуго Гантч, з огляду на сьогоднішнє, цілком дотепно зазначить, що лише тепер європейська спільнота може зрозуміти, що в федералістському підході був закладений новий ідейний зміст емансипації монархії — здійснення наднаціональної побудови держави, яка в «перспективі могла би стати моделлю загальноєвропейського значення»⁴¹.

Думку Г. Гантча підтримав голова організованого в США Міжнародного товариства з вивчення історії ідей, професор Нью-Йоркського коледжу Ганс Кон. Американський дослідник, апелюючи до наявних джерел з історії Слов'янського конгресу, а також розмірковуючи над проблемою поліваріантності історичного процесу, зробив зважено поміркований висновок, за яким не тільки поставив під сумнів доцільність практики національно-демократичної революції, але дійшов висновку про правильність політичної стратегії національної боротьби (Палацького,

Гавлічека, Рігера), мета якої полягала в ідеї поміркованої опозиційності та безконфліктної модернізації імперій. На думку Г. Кона, ці два принципи могли б стати міцним ідейним фундаментом розв'язання проблеми багатонаціональної імперії на засадах федералізму⁴².

Загалом, надаючи оцінку делегатам західного слов'янства на форумі та їхній діяльності в ідейно-теоретичній царині подальшого розвитку власних національних програм, варто зазначити, що вони демонстрували підвищений інтерес до інтеграційних ідей. Хоча сама інтеграція як ідеологічна парадигма національного розвитку на конгресі все ж відіграла роль певної «ідейної ширми», за якою майже кожна слов'янська делегація приховала своє бачення та свій етнічний інтерес у плані вибору формату розв'язання національного питання на теренах Австрійської монархії загалом і майбутньої об'єднаної Німеччини зокрема. Втім, саме конгрес надав новий поштовх двом різноспрямованим, але водночас взаємопов'язаним, процесам політичного розвитку Європи. Перший — це утвердження національної ідентичності слов'янських народів Європи з наступним становленням держав-націй, і другий — виникнення ідеї їхнього політичного єднання. Головні чинники формування ідеї такого об'єднання були досить прагматичні. Це — історична доля народів Дунайської монархії, вона своїми витокami сягає цивілізаційної спільності народів континенту, та пошук оптимальних варіантів гарантування миру на неспокійному Європейському субконтиненті в умовах міжімперської конкуренції. Сьогодні, з огляду на значний історико-політичний багаж Європи та, відповідно, надаючи оцінку спробі чеських ідеологів відстояти федералістський австрославїзм, ми можемо навіть вважати подібну ідею далекоглядним підходом у плані визначення майбутньої долі об'єднаної Європи.

¹ Удальцов И.И. Очерки по истории национально-освободительной борьбы в Чехии в 1848 г. Москва, 1951. 250 с.; Славянские съезды в XIX–XX веках. Редколлегия: Е.П. Аксенова, А.Н. Горяинов, М.Ю. Досталь. Москва: Ин-т славяноведения и балканистики РАН, 1994. 143 с.; Мельников Г.П. Первый славянский форум (к 150-летию Славянского съезда в Праге в 1848 г.). *Славянский альманах 1998*. Москва: Индрик 1999. С. 58–71; Rapant D. Pokrok a spiatočnictvo v rokoch 1848–1849. *Slovenská literatúra*. XIII. 1966. Č. 6. S. 604–605; Matula V. Revolučia 1848–1849 a Slováci. *Historický časopis*. Bratislava, 1974. XXII. Č. 2. S. 209–225; Klíma Arnošt. Češi a Němci v revoluci 1848–1849. Praha: Nebesa, 1994. S. 1–3; Освободительные движения народов Австрийской империи: Возникновение и развитие. Конец XVIII в. — 1849 г. Москва: Наука, 1980. 609 с.; Slovanický sjezd v Praze 1848: sborník přednášek Slovanského ústavu. Autoři: Čejchan, Václ, Žáček, Václav, Macůrek, Josef. Praha: Orbis, 1948. 135 s.

² Сообщение Министерства иностранных дел от 25 июня 1848. О назначении эрцгерцога Иоганна уполномоченным в правительственных делах Австрии в связи с

отказом императора вернуться в Вену в связи с болезнью. Оригинал // Центральный державний історичний архів України, м. Київ (далі — ЦДІАК України), ф. 442, оп. 798, спр. 153, арк. 314.

³ Ганка В. — Стороженке А. Дописано власноруч Ганкою на звороті звернення «Slowianie, bracia!». Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського (далі — ІР НБУВ), ф. 8, од. зб. 2554, 1 арк.

⁴ Havlíček Karel. O naší budoucnosti. Národní noviny. 07.04.1848. KÚČL AV ČR. Digitalizovaný archiv časopisů. URL: <https://archiv.ucl.cas.cz>; Havlíček Karel. Naše politika. Národní noviny. 12.04.1848. KÚČL AV ČR. Digitalizovaný archiv časopisů. URL: <https://archiv.ucl.cas.cz>; Havlíček Karel. Proti volení do Frankfurtu. Národní noviny. 22.04.1848. KÚČL AV ČR. Digitalizovaný archiv časopisů. URL: <https://archiv.ucl.cas.cz>; Havlíček Karel. Cestou do Haliče. Národní noviny. 03.05.1848. KÚČL AV ČR. Digitalizovaný archiv časopisů. URL: <https://archiv.ucl.cas.cz>; Havlíček Karel. První ústavní sněm říšský. Národní noviny. 26.06.1848. KÚČL AV ČR. Digitalizovaný archiv časopisů. URL: <https://archiv.ucl.cas.cz>.

⁵ Гавличек-Боровский Карл. Выступление. Трояновский А. Карл Гавличек Боровский. *Русский Вестник. Журнал литературный и политический издаваемый М. Катковым*. Москва: В типографии Каткова и Ко., 1861. Т. 34. С. 243.

⁶ Palacký František. Spisy drobné. V Praze: Bursík & Kohout, 1898. D. I. S. 90. URL: <https://archive.org/details>.

⁷ Conze Werner. „Deutschland“ und „Deutsche Nation“ als historische Begriffe. Berlin, Colloquium Verlag, 1985. S. 15–17.

⁸ Provolání k neslovanským národům v Rakousku. 05.05.1848. ČČM. 1848. R. XXII. S. 18–19. Digitalizovaný archive. URL: <http://kramerius.nm.cz/search>

⁹ Tobolka V. Slovanský sjezd v Praze roku 1848. Praha: F. Šimáček, 1901. S.51–52. URL: <https://archive.org/stream/slovansksjezdjvu.txt> (last access: 09.10.2013). Title from the screen.

¹⁰ Havlíček Karel. We věcech slowanského sjezdu. Národní noviny. 19.05.1848. KÚČL AV ČR. Digitalizovaný archiv časopisů. URL: <https://archiv.ucl.cas.cz>.

¹¹ Wocel J.E. O čem by se mělo jednati na Slovanském sjezdu? ČČM. 1848. R. XXII. S. 544. URL: <http://kramerius.nm.cz/search>.

¹² Воззвание “Slowané, Bratří!”, присланное В. Ганкой А. Стороженко, напечатано на польском, чешском языках с припиской Ганки к Стороженко на одном из листов. Імая 1848 Прага. *ІР НБУВ, ф. 8, арк. 2551*; Воззвание богемских славян «Братья славяне», присланное 8 мая 1848 г. в Киев пражским ученым Ганкой. Отправлено на имя Александра Ивановича Селина. *ЦДІАК України, ф. 442, оп. 798, спр. 154, арк. 242–243*.

¹³ Энгельс Ф. Германия и панславизм. *Маркс К., Энгельс Ф. Соч. 2-е изд.* Москва: Издательство политической литературы, 1958. Т. 11. С. 205.

¹⁴ Энгельс Ф. Германия и панславизм. *Маркс К., Энгельс Ф. Соч. 2-е изд.* Т. 11. С. 206–207; Энгельс Ф. Борьба в Венгрии. *Маркс К., Энгельс Ф. Соч. 2-е изд.* Т. 6. С. 182; Маркс К. и Энгельс Ф. Внешняя политика в Германии и последние события в Праге. *Маркс К., Энгельс Ф. Соч. 2-е изд.* Т. 5. С. 84.

¹⁵ Энгельс Ф. Демократический панславизм. *Маркс К., Энгельс Ф. Соч. 2-е изд.* Т. 6. С. 294.

¹⁶ Сеньобос Шарль. Политическая история современной Европы. Эволюция партий и политических форм 1814–1896. СПб.: Тип. Е.А. Евдокимова, 1898. С. 408–409.

¹⁷ Базаров В.А. Очерки по истории Германи в XIX в. Изд. 2-е. Сост. В. Базаров и И. Степанов. СПб.: Скирмунт, 1906. Т. 1. С. 328.

¹⁸ Hurban J.M. Ľudovít Štúr. Kniha tretia. Praha: Matica Slovenská, 1944. S. 165. URL: <http://zlatofond.sme.sk/dieloLudovit-Stur>.

- ¹⁹ Palacký František. Spisy drobné. V Praze: Bursík & Kohout, 1898, D.I. S. 91. URL: <https://archive.org/details>.
- ²⁰ Voigt Adauktus. Neue Litteratur: Erster halber Jahrgang. 1771. Prag: Gedruckt mit Höchenbergischen Schriften, 1772. № 17. S. 257–258. URL: <https://books.google.ru/books>.
- ²¹ Zitte Augustin. Lebensbeschreibung des Magister Johannes Hus von Hussinecz. Prag: Gerle, 1790. Bd. 2. 287 s. URL: <https://books.google.ru/books>.
- ²² Royko Kaspar. Geschichte der grossen allgemeinen Kirchenversammlung zu Kostnitz: Die Geschichte des Huß. Prag: Schönfeld, 1783. 302 s. URL: <https://books.google.com.ua/books>.
- ²³ Programm předmětů, o nichž se na slowanském sjezdu rokovati má. ČČM. 1848. R. XXII. S. 24–25. URL: <http://kramerius.nm.cz/search>.
- ²⁴ Palacký František. Psaní dne 11. dubna 1848 do Frankfurtu. *Česká čítanka*. URL: <http://texty.citanka.cz/palacky/isr2-a.html>.
- ²⁵ Palacký František. Idea státu Rakouského. V Praze: Kober, 1865. S. 57. URL: <https://books.google.com.ua/books>.
- ²⁶ Schuselka Franz. Deutsch oder Russisch? Die Lebensfrage Österreichs. Bln., Jasper, Hügel u. Manz 1849. S. 15. URL: <https://books.google.ru/books>.
- ²⁷ Slovanský sjezd v Praze roku 1848: Sbíрка dokumentů. Praha: Nakl. Československé akademie věd, 1958. S. 175.
- ²⁸ Palacký František. Psaní dne 11. dubna 1848 do Frankfurtu. *Česká čítanka*. URL: <http://texty.citanka.cz/palacky/isr2-a.html>.
- ²⁹ Schuselka Franz. Deutsch oder Russisch? Die Lebensfrage Österreichs. Berlin: Jasper, Hügel u. Manz, 1849. S. 15. URL: <https://books.google.ru/books>.
- ³⁰ Шафарик П.Й. — Я. Коллару. Письмо. 18.01.1831. *Францев В.А. Очерки по истории чешского возрождения. Русско-чешские связи конца XVIII и первой половины XIX столетия*. Варшава 1902. С. 165–166.
- ³¹ Havlíček Borovský Karel. Pražské noviny. *Národní noviny*. Slovan. Praha: Čs. spisovatel, 1986. Dílo II. S. 57.
- ³² Havlíček K. Výklad hesla Národních novin. *Národní noviny*. 05.07.1848. URL: <http://www.bibliothecaeconomica.cz/pdf>; Havlíček K. Článek, o kterém bych si přál, aby jej každý přečetl a rozvážil. *Národní noviny*. 30.08.1848. *Česká čítanka*. URL: <http://texty.citanka.cz/havlicek/nn1-12.html>.
- ³³ Havlíček K. Obrana slovanských federalist. *Národní noviny*. 08.11.1848. *Česká čítanka*. URL: <http://texty.citanka.cz/havlicek/nn1-12.html>.
- ³⁴ Manifest sjezdu slovanského k národům evropským. ČČM. 1848. R. XXII. S.37–42. URL: <http://kramerius.nm.cz/search>.
- ³⁵ Лещиловская И.И., Фрейдзон В.И. Революция 1848–1849 годов и угнетенные народы Австрийской империи. *Советское славяноведение*. 1973. № 6. С. 39–50.
- ³⁶ Павленко О.В. Символы «свободы» в политических движениях народов Австрийской империи в 1848–1849. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/simvoly-svobody>.
- ³⁷ Manifest sjezdu slovanského k národům evropským. ČČM. 1848. R. XXII. S. 37. URL: <http://kramerius.nm.cz/search>.
- ³⁸ Manifest sjezdu slovanského k národům evropským. ČČM. S. 38–30.
- ³⁹ Manifest sjezdu slovanského k národům evropským. S. 39.
- ⁴⁰ Manifest sjezdu slovanského k národům evropským. S. 40.
- ⁴¹ Hantsch Hugo. Die Geschichte Österreichs 1648–1918. Graz–Wien–Köln: Verl. Styria, 1953. Bd. 2. S. 412.
- ⁴² Кон Ганс. Национализм: его смысл и история. *Hans Kohn. Nationalism: Its Meaning and History*, 1955. Дайджест книги Кона. Проблемы Восточной Европы. № 41–42. Вашингтон. 1994. С. 28. URL: <http://traditio-ru.org/holmogorov/library/k/kohn/index.htm>.

REFERENCES

1. Bazarov, V.A. (1906). *Ocherky po istorii Hermanii v XIX v.* Sankt-Peterburg: Skyrmunt [in Russian].
2. Enhel's, F. (1958). *Hermania y panslavizm. Sochineniya.* (Vol. 11). Moskva: Yzdatel'stvo politicheskoi literatury [in Russian].
3. Frantsev, V.A. (1902). *Ocherky po istorii cheshskoho vozrozhdenia. Russko-cheshskie sviaty kontsa XVIII y pervoy polovinu XIX stoletiy.* Varshava [in Russian].
4. Kohn, H. (1994). *Natlionalizm: Its Meaning and History.* Retrieved from <http://traditio-ru.org/holmogorov/library/k/kohn/index.htm> [in Russian].
5. Leshchilovskaya, Y.Y., & Freydzon, V.Y. (1973). *Revolutsia 1848–1849 hodov y uhnennue narodu Avstriyskoy smperiy. Sovetskoe slavyanovedenye,* 6, 39–50 [in Russian].
6. Mel'nikov, H.P. (1998). *Pervui slavianskiy forum (k 150-letiyu Slavianskoho sezda v Prahe v 1848 h.). Slavianskiy al'manakh.* Moskva: Yndryk [in Russian].
7. *Osvobodytel'nye dvizhenia narodov Avstriyskoy imperii: Vozniknovenie I razvitie. Konets XVIII v. — 1849 h.* (1980). Moskva: Nauka [in Russian].
8. Pavlenko, O.V. *Symvolu svobodu v politicheskikh dvizheniyakh narodov Avstriyskoy imperii v 1848–1849.* Retrieved from <http://cyberleninka.ru/article/n/simvoly-svobody> [in Russian].
9. Sen'obos, Sh. (1898). *Politycheskaya istoriy sovremennoy Evropu. Evolyutsiy partii y politicheskikh form 1814–1896.* Sankt-Peterburg [in Russian].
10. *Slavianskiye s'ezdy v XIX–XX vekov.* (1994). Moskva: Yn-t slavyanovedeniy y balkanistiki RAN [in Russian].
11. Troyanovskiy, A. (1861). *Karl Havlichek Borovskiy.* *Russkiy Vestnik.* 34, 235–264 [in Russian].
12. Udal'tsov, Y.Y. (1951). *Ocherki po istorii natsional'no-osvoboditel'noy bor'be v Chekhii v 1848 g.* Moskva [in Russian].